

تبیین راه‌های برون رفت از آسیب‌های رسانه‌ای غرب در خانواده

رقیه کلوانی^۱

چکیده

امروزه رسانه‌های غربی با بهره‌گیری از ابزارهای پیشرفته و محتوای هدفمند، خانواده‌های اسلامی را در ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی - سیاسی تهدید می‌کنند. این رسانه‌ها با ترویج سبک زندگی فردمحور، ارزش‌های غیراسلامی و انحرافات اخلاقی، زمینه کاهش انسجام خانوادگی، اختلال در نقش‌های والدینی و فاصله نسلی و همچنین تضعیف هنجارها و ارزش‌های اجتماعی و اقتدار نظام دینی را فراهم می‌آورند. پژوهش حاضر با رویکردی تحلیلی-توصیفی، آسیب‌های رسانه‌ای غرب در خانواده را شناسایی و راهکارهای علمی، عملی و مستند برای برون رفت آن ارائه گردیده است. راهکارها شامل سه محور اصلی است: رویکرد ایجابی با تأکید بر راه‌اندازی رسانه‌های خانواده‌محور اسلامی و ارائه محتوای هدایتگر مطابق با الگوی اسلامی - ایرانی؛ رویکرد تقویتی از طریق تقویت نظام اعتقادی و معرفی اعضای خانواده و آموزش سواد رسانه‌ای اجتهادی؛ و رویکرد سلبی و ساختاری شامل اجتهاد در احکام شرعی مواجهه با رسانه‌های. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که تنها با تعامل هماهنگ میان خانواده، رسانه‌های اسلامی و حکومت، می‌توان خانواده را به هسته‌ای مصون و فعال در برابر حمله‌های فرهنگی غرب تبدیل کرد. این پژوهش، الگوی علمی و عملیاتی برای مقابله با آسیب‌های رسانه‌ای و صیانت از خانواده‌های اسلامی ارائه می‌دهد.

کلمات کلیدی: آسیب‌های رسانه‌ای غرب، خانواده اسلامی، برون رفت، سواد رسانه‌ای اجتهادی.

^۱ پایه پنجم، مدرسه علمیه الزهرا(س) شهرستان خوی

مقدمه

در دنیای معاصر، رسانه‌های غربی به عنوان یکی از ابزارهای قدرتمند انتقال فرهنگ و ارزش‌ها، تأثیرات عمیقی بر ساختار و کارکرد خانواده در جوامع اسلامی گذاشته‌اند. این تأثیرات که در بسیاری موارد به شکل آسیب‌های رفتاری، اخلاقی و روانی بروز می‌کند، نگرانی‌های فراوانی را به ویژه در حوزه‌های دینی و فرهنگی ایجاد کرده است. خانواده که به عنوان نهاد بنیادی جامعه اسلامی محسوب می‌شود، در مواجهه با این موج گسترده از تغییرات رسانه‌ای، با چالش‌های جدی مواجه شده است؛ چالش‌هایی که نقش تعلیم و تربیت دینی، انسجام اعضا و حفظ هنجارهای اخلاقی را تحت تأثیر قرار داده‌اند. بر این اساس، سوال اصلی تحقیق آن است که: راه‌های مؤثر برون‌رفت از آسیب‌های رسانه‌ای غرب در خانواده‌های اسلامی کدامند و چگونه می‌توان با بهره‌گیری از آموزه‌های دینی و فرهنگی، این آسیب‌ها را کاهش داد؟

هدف این پژوهش تبیین و تحلیل علمی راهکارهای کارآمد و عملی برای مقابله با آسیب‌های رسانه‌ای غرب در خانواده‌های اسلامی است تا با استفاده از آموزه‌های دینی، تربیتی و فرهنگی، بنیان خانواده را تثبیت و تقویت نماید. همچنین این مطالعه در پی ارائه چارچوبی نظام‌مند است که در آن نقش رسانه‌ها، خانواده و عوامل فرهنگی به خوبی شناخته شده و راه‌های مقابله و درمان آن‌ها معرفی گردد.

ضرورت انجام این پژوهش از آن جهت است که خانواده به عنوان رکن اساسی فرهنگ و ایمان جامعه اسلامی، همواره هدف اصلی هجمه‌های فرهنگی قرار گرفته است. افزایش نفوذ رسانه‌های غربی و گسترش سبک زندگی مبتنی بر ارزش‌های غیراسلامی، موجب تزلزل بنیان‌های خانوادگی و پیدایش آسیب‌هایی چون فروپاشی روابط، کاهش معنویت و تغییر نقش‌های سنتی خانواده شده است. توجه به اهمیت خانواده در استحکام فرهنگ اسلامی و مقابله با تهاجم فرهنگی، ضرورت دارد تا راه‌های علمی و عملی مقابله با این آسیب‌ها ارائه و به حوزه‌های علمیه و مراکز آموزشی منتقل شود.

در حوزه آسیب‌شناسی خانواده و رسانه‌های غربی، آثار متعددی وجود دارد که برخی از کتاب‌ها و مقالات معتبر در این زمینه عبارتند از:

کتاب «خانواده و آسیب رسانه‌ای: رایانه و اینترنت» نوشته نسیم جعفری، عذرا اعتمادی و عاصفه عاصمی، که به تأثیرات روانشناختی و اجتماعی فناوری‌های رسانه‌ای نوین بر خانواده می‌پردازد و راهکارهای پیشگیری و درمان را تحلیل کرده است. همچنین، کتاب «سواد رسانه‌ای و خانواده» تألیف معصومه نصیری، که مهارت‌های لازم برای مواجهه خانواده‌ها با محتوای رسانه‌ای را به صورت علمی مطرح کرده است. افزون بر این، مقاله «راهبردها و شیوه‌های رسانه‌ای غرب برای فروپاشی خانواده» اثر محمدرضا بنیانی، که به شیوه‌های نفوذ فرهنگی غرب در خانواده‌های اسلامی و راه‌های مقابله با آن اشاره دارد. همچنین، مقاله «آسیب‌شناسی خانواده در فرهنگ غرب از دیدگاه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای» نوشته مریم سعیدیان، حبیب رضا ارزانی و سعیده یراقی، که ضمن بررسی آسیب‌های فرهنگی ناشی از رسانه‌های غربی، به تحلیل دیدگاه‌های دینی در مواجهه با این آسیب‌ها می‌پردازد. مقاله «نقش رسانه‌ها در تغییرات فرهنگی خانواده‌ها» اثر مریم رضایی، که به تحلیل تأثیر رسانه‌های مدرن بر روابط خانوادگی و پیامدهای فرهنگی پرداخته است. با این حال، پژوهشی که به گونه‌ای جامع، راهبردهای برون‌رفت از این آسیب‌ها را با تأکید بر آموزه‌های دینی، تربیتی و فرهنگی خانواده‌های اسلامی در قالب یک چارچوب علمی منسجم به رشته تحریر درآورده باشد، به‌طور کافی موجود نیست که این مطالعه در پی پرکردن این خلأ می‌باشد.

۱. مبانی نظری و مفاهیم شناسی

یکی از مراحل بنیادین در هر پژوهش، تبیین مبانی نظری و مفاهیم کلیدی است. مبانی نظری و مفاهیم شناسی به‌عنوان زیربنای هر پژوهش علمی، نقش اساسی در تبیین دقیق موضوع و تعیین محدوده مطالعه دارد. در این بخش، مبانی نظری و مفاهیم کلیدی بررسی می‌شوند تا چارچوب نظری پژوهش به‌درستی شکل گیرد. این بخش، پایه تحلیل آسیب‌ها و ارائه راهکارها را فراهم می‌سازد.

۱-۱ آسیب‌های رسانه‌ای غرب

«آسیب» در لغت به معنای گزند، صدمه و زیان آمده است.^۱ در اصطلاح علوم اجتماعی، آسیب به معنای هر نوع اختلال یا عاملی است که سلامت فردی یا اجتماعی را تهدید کند.

^۱ دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۱، ص ۲۳۴

«رسانه» از ریشه «رسول» به معنای رساندن و انتقال دادن است.^۱ در حوزه ارتباطات، رسانه وسیله‌ای است برای انتقال پیام، فرهنگ و ایدئولوژی.

ترکیب «آسیب‌های رسانه‌ای غرب» اشاره به مجموعه‌ای از آثار منفی اخلاقی، اعتقادی و اجتماعی دارد که رسانه‌های سلطه‌گر غربی بر جوامع اسلامی تحمیل می‌کنند؛ از جمله ترویج ابتذال، سست شدن ارزش‌های دینی و تغییر سبک زندگی.

قرآن کریم نسبت به ابزارهایی که موجب غفلت و فساد می‌شوند هشدار می‌دهد: «يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ؛ شيطان می‌خواهد به وسیله شراب و قمار، میان شما دشمنی و کینه بیفکند و شما را از یاد خدا باز دارد».^۲

مفسران تصریح کرده‌اند که هر وسیله لهو و غفلتی که انسان را از یاد خدا باز دارد، در زمره ابزارهای فساد و زیان است.^۳ رسانه‌های غربی در همین چارچوب قرار می‌گیرند.

امیرالمؤمنین (ع) نیز فرمودند: «النَّظَرُ سَهْمٌ مَسْمُومٌ مِنْ سِهَامِ إِبْلِيسَ؛ نگاه حرام، تیری زهرآگین از تیرهای شیطان است».^۴

این حدیث نشان می‌دهد که رسانه‌های تصویری مبتنی بر تحریک غرایز و نگاه، از مهم‌ترین ابزارهای نفوذ شیطان در زندگی انسان‌ها هستند.

۲-۱ خانواده در منظومه اسلامی

«خانواده» در لغت به معنای جمعی است که تحت سرپرستی واحد و در کنار هم زندگی می‌کنند.^۵ در جامعه‌شناسی اسلامی، خانواده کوچک‌ترین و در عین حال مهم‌ترین نهاد اجتماعی است که مسئولیت انتقال ارزش‌های دینی و فرهنگی، تربیت نسل و ایجاد آرامش روانی را بر عهده دارد.

^۱ راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۳۴۲

^۲ مائده: ۹۱

^۳ طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۶، ص ۲۶۸

^۴ حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۱۹۲

^۵ معین، فرهنگ فارسی، ج ۲، ص ۱۲۲۳

قرآن کریم درباره جایگاه خانواده در اسلام و رابطه همسران می‌فرماید: «هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ؛ زنان برای شما لباسی هستند و شما نیز لباسی برای آنانید»^۱.

طباطبایی ذیل این آیه می‌نویسد: «لباس بودن، کنایه از ستر، حفظ و آرامش است و نشان‌دهنده رابطه‌ای عمیق‌تر از صرف مشارکت مادی میان زن و مرد است»^۲.

امام سجاد(ع) در دعای ۲۵ صحیفه سجادیه، با بیان جایگاه فرزندان و مسئولیت والدین، چنین عرضه می‌دارد: «اللَّهُمَّ وَاعْظِفْ عَلَيَّ قُلُوبَهُمْ وَاجْعَلْهُمْ بَرَّةً أَتَقِيَاءَ وَأَعِنِّي عَلَى تَرْبِيَّتِهِمْ وَتَأْدِيبِهِمْ؛ خدایا! دل‌های آنان را بر من مهربان گردان و آنان را نیکوکار و پرهیزگار قرار ده و مرا بر تربیت و ادب‌آموزی آنان یاری فرما».

این فراز نشان می‌دهد خانواده از منظر اسلام، نهادی مقدس و محور اصلی تربیت و دین‌داری است.

۳-۱ مفهوم‌شناسی برون‌رفت

«برون» در لغت به معنای خارج، بیرون و ضد درون است^۳. «رفت» به معنای حرکت و خروج است^۴. بنابراین «برون‌رفت» در لغت به معنای خروج از گرفتاری و یافتن راه نجات است.

در اصطلاح علوم اجتماعی و دینی، «برون‌رفت» به مجموعه تدابیر علمی و شرعی گفته می‌شود که انسان را از تنگناهای فکری، اخلاقی یا اجتماعی رهایی و به وضعیت مطلوب هدایت می‌کند.

فقه اسلامی بر اساس قاعده «لا ضرر» راه برون‌رفت از آسیب‌ها را روشن کرده است: «لا ضَرَرَ وَ لا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ؛ در اسلام هیچ زیان‌رسانی و زیان‌دیدنی وجود ندارد»^۵.

این قاعده فقهی، وظیفه مؤمنان را در یافتن راهکارهای مشروع برای دفع ضرر و فساد بیان می‌کند.

^۱ بقره: ۱۸۷

^۲ طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۲۵۸

^۳ دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۲، ص ۴۵۶

^۴ معین، فرهنگ فارسی، ج ۳، ص ۷۸۹

^۵ حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۳۴۰

همچنین قاعده «اهم و مهم» ایجاب می‌کند در تعارض میان آزادی فردی در استفاده از رسانه و سلامت ایمان و خانواده، مصلحت اهم یعنی صیانت از دین و نسل مقدم دانسته شود. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «مَا نَهَاكُم عَنْهُ فَاجْتَنِبُوهُ، وَمَا أَمَرْتُكُم بِهِ فَاَتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ»^۱.

۳-۴ پیشنهاد راهکارهای ساختاری و حکومتی

از نگاه فقه سیاسی، حکومت اسلامی وظیفه دارد با تنظیم‌گری رسانه‌ای و سیاست‌گذاری فرهنگی از خانواده و دین صیانت کند.

مقام معظم رهبری بارها بر ضرورت ایجاد سپر دفاعی در برابر رسانه‌های غربی تأکید کرده‌اند. ایشان فرمودند: «در برابر هجمه‌ی رسانه‌ای دشمن، دولت اسلامی باید هم سپر دفاعی ایجاد کند و هم سلاح تهاجمی در اختیار داشته باشد»^۲.

همچنین بیان کردند: «امروز دشمن از ابزار رسانه برای اثرگذاری بر افکار عمومی بهره می‌گیرد؛ وظیفه نظام اسلامی است که در مقابل این هجمه سنگین، راهکارهای فعالانه و هوشمندانه اتخاذ کند»^۳.
بر اساس این مبانی، راهکارهای ساختاری برای برون‌رفت از آسیب‌های رسانه‌ای غرب در خانواده عبارت‌اند از:

- ۱) تدوین قوانین جامع رسانه‌ای بر مبنای فقه اسلامی و تعیین مرزهای محتوای مجاز و غیرمجاز
- ۲) ایجاد نهادهای ناظر فرهنگی برای رصد دائمی رسانه‌ها و مقابله با نفوذ بیگانگان
- ۳) حمایت از تولید محتوای خانواده‌محور اسلامی با تخصیص منابع و سیاست‌های حمایتی
- ۴) سیاست‌گذاری در فضای مجازیب رای کاهش وابستگی به پلتفرم‌های خارجی و تقویت شبکه‌های بومی
- ۵) نهادینه‌سازی فرهنگ مصرف رسانه‌ای سالم از رهگذر آموزش عمومی، حوزه‌های علمیه و نظام آموزشی کشور

^۱ بخاری، صحیح بخاری، ج ۹، ص ۳۱۹

^۲ خامنه‌ای، بیانات در دیدار با اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۲/۰۹/۱۹

^۳ خامنه‌ای، بیانات، در دیدار با اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۶/۱۲/۱۷

نتیجه گیری

تحلیل آسیب‌های رسانه‌ای غرب در خانواده‌های اسلامی نشان می‌دهد که این رسانه‌ها به‌طور نظام‌مند بر سه سطح فردی، خانوادگی و اجتماعی - سیاسی تأثیر می‌گذارند. در سطح فردی، رسانه‌های غربی موجب تضعیف باورهای دینی، ایجاد بحران هویت، ترویج فردگرایی افراطی و انحرافات اخلاقی می‌شوند. در سطح خانوادگی، نقش‌های پدری و مادری دچار اختلال شده و فاصله نسلی و انزوای اعضای خانواده افزایش می‌یابد. در سطح اجتماعی و سیاسی نیز، تغییر هنجارها و ارزش‌های عمومی و تشویش افکار عمومی، زمینه تضعیف اقتدار نظام اسلامی و ولایت فقیه را فراهم می‌کند. این تحلیل نشان می‌دهد که هجمه رسانه‌ای غرب تنها یک تهدید فرهنگی نیست، بلکه یک چالش کلان اجتماعی و سیاسی است که نیازمند رویکردی جامع و هماهنگ می‌باشد.

برون‌رفت از این آسیب‌ها مستلزم تلفیق راهکارهای ایجابی، تقویتی و سلبی است. در حوزه ایجابی، ایجاد و توسعه رسانه‌های خانواده‌محور اسلامی با محوریت ارزش‌های اخلاقی، تربیتی و فرهنگی و با الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت، ضروری است تا جای خالی رسانه‌های غربی پر شده و خانواده‌ها با محتوای هدایتگر مواجه شوند. هم‌زمان، مصون‌سازی درونی خانواده‌ها از طریق تقویت نظام اعتقادی و معرفتی، آموزش سواد رسانه‌ای اجتهادی و تبیین مرزهای حلال و حرام در مصرف رسانه، اعضای خانواده را به بازیگران فعال و آگاه در فضای رسانه‌ای تبدیل کرده و آسیب‌ها را پیشاپیش مهار می‌کند.

رویکرد سلبی و ساختاری نیز مکمل این اقدامات است و بر پایه قواعد فقهی نظیر نفی سبیل، لاضرر و لا ضرار، حفظ نظام و اهم و مهم، استفاده از رسانه‌های آسیب‌زا را محدود و کنترل می‌کند. حکومت اسلامی در این زمینه وظیفه دارد با قانون‌گذاری، ایجاد نهادهای ناظر، حمایت از تولید محتوای بومی و خانواده‌محور و سیاست‌گذاری هوشمندانه در فضای مجازی، سپر دفاعی و همچنین ابزار مقابله فعال فراهم آورد.

برون‌رفت واقعی از آسیب‌های رسانه‌ای غرب تنها زمانی محقق می‌شود که خانواده‌ها، رسانه‌های اسلامی و حکومت به‌صورت هماهنگ عمل کنند. خانواده‌ها باید دارای باورهای دینی مستحکم و

مهارت‌های رسانه‌ای باشند، رسانه‌های اسلامی باید فعالانه محتواهای هدایتگر تولید کنند و حکومت وظیفه تنظیم‌گری و حمایت ساختاری را برعهده گیرد. این تعامل سه‌گانه، خانواده را به هسته‌ای مصون و فعال در برابر تهاجم فرهنگی تبدیل کرده و بستر تحقق سبک زندگی اسلامی-ایرانی را فراهم می‌آورد. ترکیب آموزش، رسانه و سیاست‌گذاری اجتهادی، راهبردی علمی، عملیاتی و مستند برای مقابله با هجمه‌های رسانه‌ای غرب و صیانت از خانواده‌های اسلامی محسوب می‌شود.

منابع

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- ۱. بخاری، محمد بن اسماعیل، صحیح بخاری، ترجمه: عدالعلی نور احراری، مشهد: انتشارات شیخ الاسلام احمد جام، چاپ چهارم، ۱۳۹۱ ه. ش.
- ۲. حرعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم: انتشارات آل البيت، ۱۴۱۴ ه. ق.
- ۳. خامنه‌ای، سیدعلی، مجموعه بیانات و سخنرانی‌ها، تهران: دفتر حفظ نشر و آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای، گرفته شده از سایت: Khamenei.ir
- ۴. خمینی، سیدروح اله، صحیفه امام، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ چهارم، ۱۳۸۵ ه. ش.
- ۵. خمینی، سیدروح اله، کتاب البیع، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ اول، ۱۳۸۰ ه. ش.
- ۶. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۸۵ ه. ش.
- ۷. راغب اصفهانی، حسین ابن محمد، المفردات فی غریب القرآن، تحقیق: صفوان عدنان داودی، دمشق - بیروت: دار العلم - الدار الشامیه، ۱۴۱۲ ه. ق.
- ۸. شیخ انصاری، مرتضی، فرائد الاصول، قم: مجمع الفکر الاسلامی، چاپ نهم، ۱۴۲۸ ه. ق.
- ۹. صدر، سید محمد باقر، اقتصادنا، قم: موسسه بوستان کتاب، چاپ اول، ۱۳۷۵ ه. ش.
- ۱۰. طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ ه. ق.
- ۱۱. طبری، محمد بن حریر، جامع البیان فی التفسیر القرآن، بیروت: دار المعرفه، چاپ اول، ۱۴۱۲ ه. ق.
- ۱۲. طوسی، محمد بن حسن، الخلاف، قم: موسسه النشر الاسلامی، چاپ اول، ۱۴۰۷ ه. ق.

۱۳. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ترجمه حسین استادولی، تهران: انتشارات دار الثقلین، چاپ دوم، ۱۳۹۱ ه. ش.

۱۴. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۸ ه. ش.

۱۵. مکارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قرآن، قم: انتشارات امام علی بن ابیطالب (ع)، چاپ اول، ۱۳۸۳ ه. ش.

۱۶. مکارم شیرازی، ناصر، با همکاری جمعی از نویسندگان، تفسیر نمونه، تهران: انتشارات دار الکتب الاسلامیه، چاپ سی و دوم، ۱۳۷۴ ه. ش.

۱۷. نجفی، محمدحسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، بیروت: انتشارات دار إحياء التراث العربی، چاپ هفتم، ۱۴۰۴ ه. ق.